

Redefinicija uloge i značaja rimskih amfiteatara istočnojadranske obale u postantičkome razdoblju

PRIPREMIO:
Marin Buovac

U radu su prikazani interdisciplinarni naponi uloženi u istraživanja rimskih amfiteatra iz vremena kasne antike, ranokršćanskoga razdoblja odnosno iz razdoblja seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka koji su pritom gubili svoju prvotnu ulogu i poprimali nove značajke. U tom se kontekstu unutar rimskih amfiteatara više ne održavaju gladijatorske borbe i ostali sadržaji koji su specifični za tu vrstu građevina, već oni doživljavaju svojevrsnu dekadenciju i transformaciju.

Na prostoru današnje Hrvatske postoji čitav niz drevnih građevina koje otkrivaju duh antičke civilizacije. U tome kontekstu posebnu pozornost valja pokloniti zdanjima rimskih amfiteatara unutar kojih su Rimljani organizirali i ispunjavali svoje slobodno vrijeme i dokolicu (*otium*). Građevine za priređivanje spektakla bila su vrlo funkcionalne i njihove se arhitek-

tonske karakteristike odražavaju u svim aspektima modernih sportskih borilišta. Rimski amfiteatri jesu specifične javne građevine namijenjene organiziranju gladijatorskih borbi (*ludi gladiatorii*), borbi između divljih zvijeri (*venationes*), pomorskih bitki (*naumachiae*) i drugih vrsta zabave u rimskome svijetu. Gladijatorske igre bile su vrlo maštovito zamišljene i

scenografski dotjerane, dočaravajući pritom razne mitološke priče ili pak scene iz grčko-rimske povijesti. Međutim, usvajanjem odluka Milanskog edikta iz 313., koji je omogućio prava i slobodu vjere na prostoru Rimskoga Carstva, počeo je proces stagnacije i degradacije rimskih amfiteatara. U kontekstu novonastalih prilika promijenio se stav naspram krvo- ločnih zabava rimskoga svijeta. Još su u vremenu antike postojali protivnici gladijatorskih borbi, koji su izrazili svoj stav i negodovanje spram nehumanih i krvo- ločnih zabava rimskoga svijeta. Uspostavljanjem vjerske slobode te ediktom cara Honorija iz 404. gladijatorske borbe naposljetku su iščeznule. Zabranom gladijatorskih borbi amfiteatri su izgubili prvotnu ulogu i značaj, zbog čega je počeo proces njihove degradacije i transformacije, što se ujedno odrazilo na rimske

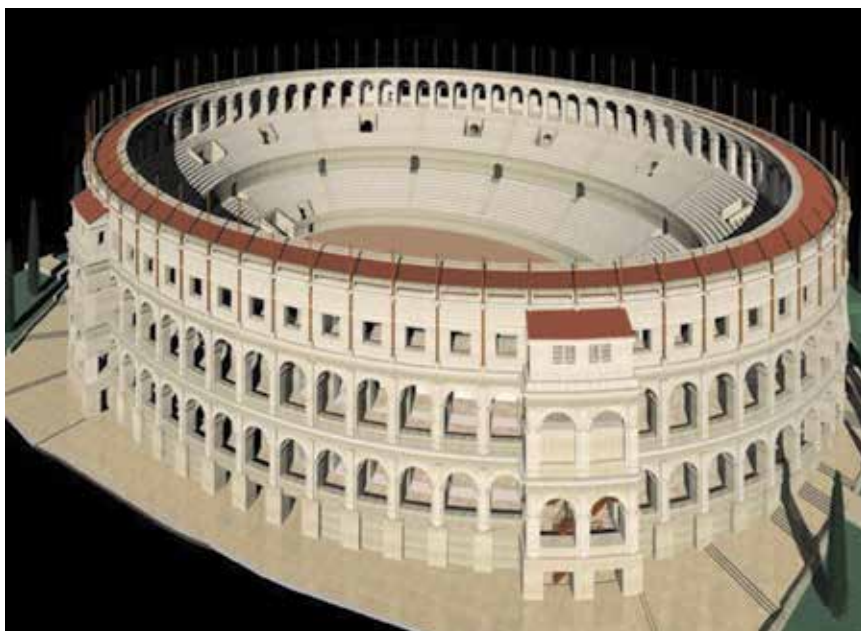

Zračni snimak rimskog amfiteatra u Saloni

amfiteatre na prostoru istočnojadranske obale. U ovome prilogu riječ je o rimskim amfiteatrima koji su nastavili svoj specifičan razvoj i transformaciju u razdoblju nakon raspada rimske civilizacije kao i o njihovim novim ulogama.

Rimski amfiteatar u Saloni (današnji Solin) izvorno je bio smješten izvan gradskog areala. Međutim, s vremenom se Salona urbanistički razvijala i fizički širila i zato je tamošnji amfiteatar opasan obrambenim zidinama. Na taj je način rimski amfiteatar postao dijelom fortifikacija, što je zanimljiv aspekt rimske graditeljske ekonomičnosti. Prilikom gradnje obrambenih zidina grada određeni su objekti zbog ubrzane gradnje postali njihovim sastavnim dijelom. Taj brzopotezni proces bio je pospješen prijetnjom prodora barbarskih plemena, pogotovo germanskih plemena Markomana i Kvada, pa je salonitanski amfiteatar inkorporiran u tamošnji fortifikacijski sustav. U tome kontekstu bio je podignut novi prsten bedema rimske Salone, s time da je dijelom bilo obuhvaćeno i zdanje rimskog amfiteatra pa mu je skinut vanjski plašt s arkadama. Kao svojevrsnu analogiju naslanjanja ili inkorporiranja amfiteatra u fortifikacijski sustav valja navesti primjere iz Pompeja (*Pompeii*), Rima (*Amphitheatrum Castrense* u sklopu aurelijanskih zidina) i Triera (*Augusta Treverorum*).

Na početku V. stoljeća Honorijevim carskim ediktom zabranjene su međusobne borbe gladijatora u amfiteatru, dok su se borbe gladijatora i divljih zvijeri nastavile priređivati jer je amfiteatar bio funkcionalan sve do polovine VI. stoljeća. Nakon toga je salonitanski amfiteatar bio podvrgnut svjesnim i sustavnim uništavanjima. U spomenutom je razdoblju car Justinijan zabranio međusobne borbe gladijatora i dopustio samo borbe s divljim zvijerima. Spomenuta konstatacija u suglasju je s arheološkim istraživanjima provedenima 2005., pri čemu su najmlađi nalazi datirani u doba kasne antike. U vrijeme gotsko-bizantskih ratova uslijedila je adaptacija salonitanskog amfiteatra u obrambeno utvrđenje. Nakon toga se salonitanski amfiteatar spominje u zapisima crkvenoga dužnosnika, notara i historioografa Splitsanina Tome Arhida-

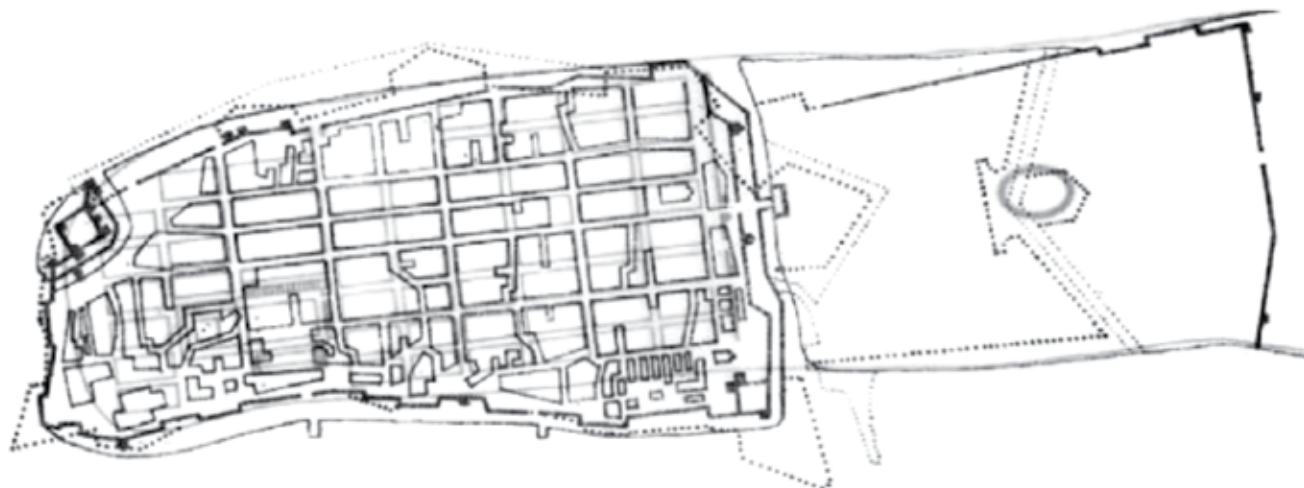
Rekonstrukcija rimskog amfiteatra u Puli

kona (1200. – 1268.) kao „*solum theatri*“. Nadalje, po vijestima Frane Bulića, kamenom su građom amfiteatra u XIV. stoljeću sagrađene tri kamene crkve na sjeveru željezničke postaje prema Kninu. Uz historijat salonitanskog amfiteatra vezuje se crkva sv. Mihovila „*sancti Michaelis de arena*“, koja se prvi put u izvorima spominje 9. veljače 994. godine. Naime, prema informacijama iz navedenih izvora, stanoviti bugarski plemić Pinčo, rođak bugarskoga cara Samuila, sklonio se kod hrvatskoga kralja Stjepana Držislava. Uz njegovu dozvolu Pinčo je od kamena iz ruševina salonitanskog amfiteatra podigao crkvu sv. Mihovila, sv. Petra i sv. Martina. Međutim, u tuzemnoj historiografiji postoji sumnja u izvornost spomenutoga povijesnog vrela, što bi moglo ići u prilog činjenici kako se toj crkvi ne može ući u trag niti se može barem ubicirati njezin položaj. Salonitanski amfiteatar bio je jako oštećen u XVII. stoljeću, kada je 1647. mletački providur Dalmacije Leonardo Foscolo izdao naredbu da se salonitanski amfiteatar poruši kako se osmanlijske snage ne bi u njemu utaborile kao u svojevrsnoj utvrdi. U kasnijim je vremenima amfiteatar služio kao besplatan izvor kamene građe za gradnju brojnih drugih građevina na tome području, što je rezultiralo time da

je sačuvan samo u donjim slojevima masivnih zidina.

Kada je car August proveo pacifikaciju histarskoga poluotoka, cijeli je istarski poluotok bio uključen u X. italsku regiju *Venetia et Histria*. U to doba podignuta su velika klasična zdanja koja svjedoče o značaju i veličini rimskodobnoga grada Pule. U uređenu i organiziranu urbanističko-infrastrukturnu shemu rimskodobnoga grada Pule uklapa se čuveni rimski amfiteatar izgrađen u julijejsko-klaudijsko doba, koji se nalazi izvan njezinih obrambenih bedema. Rimski amfiteatar u Puli izgrađen je na sveukupnoj površini od 11.466 m², što ga čini šestim najvećim amfiteatom u sklopu prostranoga Rimskog Carstva. Izuzetno geometrijski pravilna građevina amfiteatra, dimenzija 132,45 m x 105,96 m, daje među osima savršen odnos 5 : 4. Pravilni blokovi kamena vapnenca za gradnju zidnoga plašta amfiteatra u Puli bili su vađeni iz *Cave romanae* kod Vinkurana, dok građa za gradnju unutrašnjosti amfiteatra potječe od kamena lomljenca iz rakaljskih kamenoloma i kamenoloma Soline (Valsaline) u blizini Rovinja.

Međutim, konačnim afirmiranjem kršćanstva kao državne vjere car Honorije je uredbom iz 404. zabranio priređivanje gladijatorskih borbi. Tijekom IV. i V. sto-

Rekonstrukcija položaja rimskog amfiteatra u Zadru

ljeća amfiteatar u Puli osjetno se rjeđe koristio. Borbe na smrt osuđenih s divljim zvijerima nastavile su se održavati sve do 681., kada su konačno i one zabranjene. Tada su golemi kameni blokovi iz prostora gledališta, kojih je zasigurno bilo nekoliko tisuća kubika, bili uzimani kao lako dostupan građevni materijal. U temelje kasnoantičkih fortifikacija ugrađen je stanovit broj kamenih sjedišta s inicijalima zakupnika, koji mogu pripadati amfiteatru u Puli. Po okončanju klasične civilizacije amfiteatar u Puli bio je prepušten sudbini vjekova, koja je ujedno zadesila brojne druge amfiteatre diljem prostranoga Rimskog Carstva.

Tijekom srednjega vijeka amfiteatar se koristio za ispašu stoke, priređivanje povremenih sajмова i viteških turnira. Ondašnja gradska vlast strahovala je od toga da će blizina amfiteatra umanjiti obrambenu funkciju grada jer bi ga u slučaju ratnih okolnosti neprijatelj mogao napuniti zemljom i na taj način svisoka gađati grad i njegove obrambene punktove. U tom se kontekstu pojavila ideja o rušenju amfiteatra, koja, na svu sreću, nije bila realizirana. Izgubivši svoju izvornu funkciju, amfiteatar u Puli je tijekom venecijanske vlasti bio izložen stalnome rušenju i odnošenju kamene građe čak i izvan prostora Pule. Većina kamenih sjedišta iz gledališta amfiteatra vjerojatno je bila odnesena u Veneciju, gdje je ugrađena u temelje tamošnjih palača i građevina. U Velikome vijeću Mletač-

ke Republike također se pojavila ideja o razgradnji vanjskoga obodnog zida pulskog amfiteatra kako bi se transportirao na Lido ispred Venecije, gdje je ponovno trebao biti sagrađen kao svjedočanstvo moći i bogatstva mletačke države. Suprotstavljanjem i zalaganjem senatora Gabriela Emma spomenuta ideja nije provedena u djelo.

U skupinu gradova koji su imali teatar i amfiteatar pripadao je rimski lader (današnji Zadar). Odlazak na scenske priredbe i gladijatorske borbe bio je važan izvor zabave ondašnjega stanovništva. Rimski amfiteatar u laderu povijesno je zasvjedočen u korespondenciji između Ivana Lučića Trogiranina i Šime Ljubavca. Spomenuta korespondencija iz XVII.

stoljeća spominje mnoge dijelove rimskog amfiteatra, odakle su Zadrani, tj. Mlečani, uzimali građevni materijal za gradnju novih građevina odnosno obnovu postojećih javnih građevina. Izgradnja novih bedema i utvrda uslijed ratnih opasnosti i kriznih situacija nije poštedjela pojedine dijelove grada ili pak čitavih predgrađa, što je bio slučaj i u doba turskih ratnih najezdi u XVI. i XVII. stoljeću na prostoru Zadra i gravitirajuće okolice. Zbog dogradnje utvrde Forte, odnosno Mezzalune, mletački providur Antonio Bernardo (1656. – 1660.) naredio je rušenje ostataka rimskog amfiteatra. Tom prigodom dao je uklesati natpis u kojemu sa žaljenjem spominje porušeno zdanje, nekoć poprište gladijatorskih borbi. Na

Položaj rimskog amfiteatra unutar današnjeg hotela u Sofiji

Izgradnja svojevrsne gradske četvrti unutar amfiteatra u Arlesu

taj je način rimski amfiteatar adaptiran i razmontiran radi izgradnje obrambenih zidina pred prijetećom najezdom turskih osvajača.

Nakon što su prikazane sudbine i uloge rimskih amfiteatara na području današnje Hrvatske, koji su prošli svoj specifičan razvoj i transformaciju u razdoblju nakon raspada rimske civilizacije, u nastavku su prikazani pojedini drugi amfiteatri s prostora prostranoga Rimskog Carstva.

Ilustrativan primjer analogije sa zadarskim amfiteatrom jest amfiteatar u rimskome gradu Thuburbo Minusu (današnja Tebourba u sjevernome dijelu Tunisa), koja je razgrađena u XVII. stoljeću za potrebe izgradnje tamošnjega mosta. U tom se kontekstu može naći određena sličnost u pogledu razgradnje rimskih amfiteatara radi potrebe gradnje budućih kapitalnih zdanja.

Zanimljiv je ujedno primjer amfiteatra u rimskoj Serdici (današnja Sofija u Bugarskoj), čiji je amfiteatar napušten u V. stoljeću zbog protupoganske politike Teodozija I. (379. – 395.). U V. i VI. stoljeću barbarski osvajači postavili su svoje domove unutar prostora arene, a tijekom osmanskoga razdoblja, odnosno u razdoblju od XIV. do XIX. stoljeća, amfiteatar je korišten kao izvor besplatnoga građevnog materijala za gradnju tamošnjih kuća. Danas se ostaci amfiteatra nalaze

u modernome gradskom krajoliku Sofije, u supstrukcijama hotelskoga kompleksa *Arena di Serdica Hotel*.

Konačnim raspadom Rimskog Carstva u V. stoljeću rimski amfiteatar u koloniji Arelateu (današnji Arles u Francuskoj) postao je sklonište za tamošnje stanovništvo te je pretvoren u tvrđavu s četiri kule. U građevini rimskoga amfiteatra bilo je izgrađeno više od 200 kuća/

stambenih jedinica, čime je taj amfiteatar postao svojevrsan grad s javnim trgov izgrađenim u središtu arene te s dvjema kapelama. Stambenu je ulogu taj rimski amfiteatar zadržao sve do kraja XVIII. stoljeća, nakon čega je počeo proces izvlaštenja kuća izgrađenih u njemu. Po završetku toga procesa u areni je bilo organizirano novo događanje – utrka bikova tijekom proslave francuskog osvajanja Alžira.

Na području talijanskoga grada Luce u pokrajini Toskani nekoć je postojao rimski amfiteatar, koja je u međuvremenu uništen, no središnji gradski trg *Piazza dell'Anfiteatro* podignut je upravo na ostacima rimskoga amfiteatra iz II. stoljeća, čime je njegov oblik savršeno očuvan zahvaljujući kućama izgrađenima uz vanjski plašt nekadašnjeg amfiteatra. Naime, kuće tvore elipsu/konture nekadašnjeg amfiteatra. Četiri ulaza na trg nalaze se točno ondje gdje su se nekada nalazili ulazi u amfiteatar.

Nakon pada Rimskoga Carstva amfiteatar rimske kolonije Capue doživio je niz oštećenja, najviše tijekom pohoda Vandala ili Saracena 841. Lombardski knezovi iz Capue koristili su amfiteatar kao obrambenu tvrđavu. Rimski se amfiteatar koristio i kao besplatan kamenolom

Središnji gradski trg podignut nad ostacima amfiteatra u Lucci

Prikaz rimskog amfiteatra u današnjem El Jemu

mramora i drugih materijala potrebnih za izgradnju tamošnjih javnih građevina (crkva, katedrala, nekoliko palača). Pritom su veliki blokovi bili temeljito razbijani kako bi se došlo do bronce i olova koji su ih držali na okupu, a manje kamenje bilo je korišteno za popločavanje tamošnjih ulica. Uništavanje amfiteatra bilo je zaustavljeno tek u razdoblju Burbona jer ga je kralj proglasio nacionalnim spomenikom.

Amfiteatar u antičkome gradu Thysdrusu (današnji El Jem u Tunisu) najveći je rimski amfiteatar na području Afrike iz III. stoljeća. Mogao je primiti oko 60.000 posjetitelja. U srednjemu vijeku služio je kao obrambena tvrđava, a stanovništvo je ondje tražilo sklonište tijekom napada Vandala 430. i Arapa 647. Poslije je služio kao utvrđenje i bio je posljednji bastion Berbera u borbi protiv arapskih osvajača. U vremenu dok je bila arapska citadela rimski amfiteatar bio je napadnut ukupno dva puta topovima, a posljednji put u XVII. stoljeću, kada su se tamošnji stanovnici sakrili od osmanske vojske koja je perimetar zida amfiteatra raznijela topovima, a kamenje je bilo iskorišteno za gradnju drugih građevina u gradu. Smatra se da se amfiteatar krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća koristio kao proizvodni centar salitre. U drugoj polovini

XIX. stoljeća amfiteatar se koristio za potrebe trgovine, nastambe i skladišta žita.

Zaključno razmatranje

Rimski amfiteatri u vremenu kasne antike, ranokršćanskoga razdoblja odnosno u razdoblju seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka izgubili su svoju prvotnu ulogu i poprimili nove značajke. U tom se kontekstu unutar rimskih amfiteatara više nisu održavale gladijatorske borbe i ostali sadržaji specifični za tu vrstu građevina, već su oni služili kao besplatni kamenolomi i izvor kamena za gradnju novih građevina. Također, stanovnici pojedinih gradova od tog su kamena gradili svoje kuće te su se nastanjivali unutar rimskih amfiteatara, stvarajući pritom specifičnu gradsku četvrt sa sadržajima poput trgova, kapelica, crkava, grobalja, trgovina, skladišta i sličnog. U vrijeme opsada i ratnih opasnosti rimski amfiteatri transformirali su se u obrambene zidine ili pak utvrde. Unatoč pojavi stanovite dekandencije, koja je zabilježena na primjeru rimskih amfiteatara, redefiniranje njihove uloge u vremenu kasne antike i srednjega vijeka predstavlja specifičnu i polivalentnu transformaciju na dobrobit stanovništva tih gradova.

Literatura:

- [1] Antički teatar na tlu Jugoslavije, ur. Rnjak, D., Novi Sad, 1979.
- [2] Bulić, F.: Po ruševinama stare Salone, Split, 1986.
- [3] Bomgardner, D.L.: The Story of the Roman Amphitheatre, London – New York, 2000.
- [4] Buovac, M.: Amphitheatres in the Republic of Croatia, u: 13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Abstracts book, Zadar, 2007.
- [5] Buovac, M.: Amfiteatri na tlu Histrije i Dalmacije, diplomski rad, Zadar, 2010.
- [6] Buovac, M.: Odras vjerske slobode na primjeru rimskih amfiteatara u istočnojadranskom kontekstu, u: Zbornik sažetaka – IV. kongres hrvatskih povjesničara 2012. – Sloboda, Zagreb, 2012.
- [7] Cambi, N.: Antika, Zagreb, 2002.
- [8] Dyggve, E.: L'amphitheatre, Recherches à Salone, Copenhagen, 1933.
- [9] Džin, K.: Arena u Puli: rimski amfiteatar, Pula i gladijatorske igre, Zagreb, 2008.
- [10] Friedländer, L.: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine, Leipzig, 1864.
- [11] Futrell, A.: Blood In the Arena, Austin, 2001.
- [12] Hönlle, A., Henze, A.: Römische Amphitheater und Stadien: Gladiatorenkämpfe und Circusspiele, Luzern – Herrsching
- [13] Ilakovac, B.: Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije, Zagreb – Zadar, 1982.
- [14] Jeličić-Radonić, J.: Amfiteatar i zapadni bedemi Salone, Tusculum 1, Solin, 2008.
- [15] Mlakar, Š.: Amfiteatar u Puli, Pula, 1996.
- [16] Petricoli, I.: Lik Zadra kroz stoljeća, Zadar, 1978.
- [17] Rapanić, Ž.: Solin do VII. st., u: Prošlost i spomenici Solina, Solin – Zagreb, 1971.
- [18] Starac, A.: Upotreba mramora u rimskoj Puli, u: Pula 3000 Pola – prilozi za povijesnu sintezu (ur. Cvek, E.; Krizmanić, A.), Pula, 2004.
- [19] Starac, A.: The Amphitheater at Pula, Pula, 2010.
- [20] Suić, M.: Zadar u starom vijeku, Prošlost Zadra I, Zadar, 1981.
- [21] Suić, M.: Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 2003.